

KISS JÓZSEF

A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete a cseh–szlovák viszony keretei között (1948–1960)

JÓZSEF KISS
THE SITUATION OF THE HUNGARIAN NATIONAL MINORITY
IN CZECHOSLOVAKIA WITHIN THE FRAMEWORK OF CZECHOSLOVAKIAN
RELATIONS (1948–1960)

323.15(437=945.11)“195”
943.7“195”:323.1

Minority policy of Czechoslovakia in the 1950s. Central party policy and Slovakia, its effects on dealing with the issue of Hungarians in Czechoslovakia. Signing of the Czechoslovak-Hungarian agreement. Governmental resolution of Czechoslovakia (in 1952) on the use of mother language in official communication. Changes in solving the minority issue at the beginning of the 1960s.

A magyar kisebbség helyzetének a cseh–szlovák viszony keretei közötti alakulását Csehszlovákiában, a kommunista hatalomátvételt követően több szempontból is indokolt vizsgálat tárgyává tenni. Az ötvenes években a magyar kisebbséggel szembeni magatartást, de főleg a kisebbségpolitika alkalmazását meghatározóan befolyásolta a prágai centralizmus, amit meghatványozott a csehek és szlovákok közötti viszony aszimmetrikus államjogi modellje.

Természetesen a magyar kisebbség helyzete kezelésének nemzetközi vonatkozásai az országos politika hatáskörébe tartoztak, de az adott helyzetben tér nyíltott a szubjektivizmus számára mind a Szlovákiából eredő jelzések, mind pedig azok prágai értelmezése és figyelembevétel szempontjából. Mindeközben a magyar kisebbség saját politikusaitól való erős függőségbe került, akik személyi lavírozásra kényyszerültek, illetve törekedtek a személyes beállítottságuk és érdekeik által is motívált körülmények között.

Ezeknek a tényezőknek a hatása már a szlovákiai magyarság helyzetének a kommunista hatalomátvétel utáni megváltozásába is belejátszott. Ismeretes, hogy a magyarellenességgel felhagyó irányvonalváltás és a magyarok állampolgári jogainak visszaállítása nemzetközi nyomások hatására történt. A csehszlovákiai kommunista pártvezetés ezeknek 1947 őszén és 1948 elején – annak ellenére, hogy a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája adta lehetőségeket is kihasználó magyarországi kommunisták részéről érkeztek – nem tulajdonított túl nagy jelentőséget. Persze az igaz, hogy Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) számára – figyelmét a hatalom megragadására fordítva – a magyar lakossággal szembeni kedvezőbb magatartás bonyolította volna hatalmi pozícióit. Látni kell azonban azt is, hogy a CSKP egyáltalán mennyire volt képes megszabadulni a magyar kisebbséggel

szembeni kollektív felelősségre vonás következményeitől, minekelőtte azt korábban, a hatalomért folytatott harcban, eszközként használta fel.

Az elmúlt évtizedekben az egyenjogúság visszaállításának vontatottságára magyarázatul az „objektív nehézségekre” való hivatkozás szolgált, a történelmi megközelítés is kerülte azoknak a körülményeknek az alapos megvilágítását, amelyek eleve gátolták a korábban elindított, a magyarokat nemcsak emberi jogaikban csorbító, hanem anyagilag is súlyosan megkárosító folyamatok visszafordítását. Karel Kaplan könyve meggyőzően érzékelteti azoknak a magyar kisebbség jövőjével kapcsolatos burkolt eshetőségeknek a hátterét, amelyeket a Kommunisták Magyarországi Pártjának vezetőivel folytatott tárgyalások során a csehszlovákiai kommunista vezetők tápláltak a csehszlovák–magyar együttműködési szerződés aláírása előtt és után. Ezekből kitűnik: Klement Gottwaldnak az 1948. május 9-i kommunista alkotmány elfogadásával kapcsolatban a CSKP Központi Bizottságának ülésén tett – kifejezetten a kisebbségi jogok biztosítását elítélő – kijelentése nemcsak a kisebbségi státussal való esetleges visszaélés megismétlődése miatti aggályokból fakadt, hanem Gottwaldék már egyszerűen a kisebbségi lét tudomásulvételét is egy „szükséges rossznak” tekintették, abban reménykedve, hogy ez a kisebbség már nem lesz képes megteremteni a tényleges etnikai-politikai közösség szociológiai dimenzióit, és végül is felmorzsolódik. Tehát mindennemű ilyesmire utaló ambíciót eleve el kell fojtani.¹ Hasonló benyomást keltenek az említett kijelentésnek az olyasfajta elemei is, miszerint: „Nekünk nem sikerült az, ami a németekkel szemben... Tartósan számolni kell néhány százezernyi magyar ittlétével. Valamit adnunk kell nekik, hogy megszabaduljunk ettől az egésztől.”²

Ez a hozzáállás kiváltképp megfelelt a szlovákiai kommunista politikusoknak, minthogy Szlovákiában az egyenjogúság kérdése nem merülhetett ki az állampolgári jogok megadásában. A korabeli légkörről eleven képet nyújt az az emlékirat, amelyet 1948. június 15-i keltezéssel a Magyar Dolgozók Pártja főtítkáranak, Rákosi Mátyásnak, Molnár Erik külügyminiszternek és Révai Józsefnek, a Szabad Nép főszerkesztőjének a két háború közötti magyar baloldali szellemiség kiváló képviselője, Fábry Zoltán és a szlovák nemzeti felkelésben részt vett Balogh Dénes Árpád küldött.

Az emlékirat felhívta a figyelmet arra, hogy a CSKP vezetői a magyarokkal szembeni új irányvonalat kelletlenül fogadják, és az egyenjogúságot igekeznek minimális szintre leszállítani. Ugyanakkor a szerzők úgy vélekedtek: „...Ezzel szemben feltelezhető, hogy a Cseh Kommunista Párt (sic!) vezetői – Gottwald, Zápotocký, Slánský stb. – őszintén akarják a Magyarországgal való megbékülést...”³ A valóságban azonban a csehszlovák külügyminisztérium által kidolgozott anyagban szereplő intézkedések, amelyeket a CSKP KB Elnöksége 1948. július 8-án hagyott jóvá, azonosak voltak Gottwald intencióival. Ugyanakkor figyelmet érdemel, hogy a csehszlovákiai és a magyarországi kommunista vezetők közötti szlovákiai tárgyalásokon 1948. július 23–24-én a magyar kommunisták gondolatmenetén érződött azoknak a követeléseknek a hatása, amelyek a szóban forgó emlékiratban fogalmazódtak meg: a konfiskálásokat hatályon kívül helyezése visszamenőleges kártérítéssel, a teljes egyenjogúság törvény általi szavatolása, vagyis hogy a csehszlovákiai magyarok minden tekintetben olyan elbánásban részesüljenek, mint a csehek és a szlovákok. A Magyar Dolgozók Pártjának képviselői magyar nyelvű lap kiadásához és a magyarokat tömörítő társadalmi szervezet létrehozásához is ragaszkodtak. Később a szlo-

vák szervek ennek a megállapodásnak az alapján, a CSKP vezetésének megbízásából láttak hozzá a magyar nemzetiségű állampolgárok helyzetének átfogó rendezéséhez.⁴

Magának a gottwaldi koncepciónak a lényege azonban alapvetően, két évtizedre kiterjedően meghatározta a magyar kisebbség problémáival kapcsolatos felfogást. A külön nemzetiségi jogok megadásának elutasítása a csehszlovákiai magyar lakosság számára egyet jelentett az önálló etnikai közösség ismérveinek tagadásával és a nemzetiségi kapcsolatokban politikai szubjektumként történő fellépés megakadályozásával. A magyar közösség önazonosságának ezt a súlyos megcsonkítását a szlovákiai magyarok kezdetekben, az állampolgári jogok visszaszerzése és a nemzetiségi intézmények kiépülése során – amit valójában a magyaroknak a társadalmi és politikai életbe való bekapcsolása tett szükségessé – különösebben nem érzékelték, illetve az önrealizálásnak anyanyelven, a saját közösségen belüli korlátaival inkább csak ösztönszerűen találták magukat szemben. Ennek jelei a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete (Csemadok) 1949. március 5-i megalakulását követően kezdtek mutatkozni. Már maga az „egyesület” elnevezés is arról a leegyszerűsítő, ellentmondásos és konfúzus értelmezésről tanúskodott, mely a magyar nemzetiségi kisebbség reális szociológiai dimenzióinak a lebecsülését tükrözte. A külön nemzetiségi jogok szükségességét tagadó ideológiai floszkulus szerepét az a hosszú életű tézis töltötte be, amelyet militáns módon a Csemadok alakuló közgyűlésén a Megbízottak Testületének (mely a kormány és a végrehajtás egyes funkcióit gyakorolta Szlovákiában) akkori tájékoztatási és népművelési megbízottja, Ondrej Pavlík hirdetett meg, aki a kisebbségi jogokat burzsoá csökevényként és a diszkrimináció eszközeként aposztrofálta. Ugyanakkor Pavlík a tényleges egyenjogúság biztosítékának az osztályelnyomás megszűnését, a szocialista rendszer létrehozását tette meg, ami úgymond eleve megteremti a nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül megvalósuló egyenjogúság mindennemű feltételét. Ebből egyenesen származott a következtetés, hogy a magyar nemzetiségű dolgozóknak nincs szükségük semminemű külön jogokat védő szervezetre. Pavlík a Csemadok célját és mibenlétét a magyar dolgozóknak az internacionalizmus és a szocialista hazafiság szellemében történő nevelésében, valamint a szocialista kultúra anyanyelvű terjesztésében jelölte meg.⁵ Maga a „magyar dolgozók” meghatározás azonban már a közösségi identitás bizonyos elemeinek a figyelembevételéről árulkodott, még ha az az osztályalapú leegyszerűsítő korlátozásból is fakadt. A „kisebbség”, illetve „nemzetiség”, „szlovákiai magyarság” kifejezés 1968-ig csak véletlenül, afféle elszólásként fordult elő a politikai nyelvezetben, a hivatalos dokumentumok magyar anyanyelvű, illetve nemzetiségű polgártársakat emlegettek. A szóban forgó doktrína kökemény érvényesítése ellenére a Csemadok kezdettől fogva a közösségi létből objektíve fakadó problémákat felszínre hozó, a nemzetiségi lét intézményes kiteljesítésének és a sajátos nemzetiségi követelmények jogi biztosítékainak szükségességét érzékelő és feszegető fórumává vált.

Annak a feszültségnek a kialakulásában, mely a szlovákiai magyarság kollektív létéből, valamint a Magyarország iránti viszonyából adódott, fontos szerepet játszott a magyar anyanemzettel való szellemi együvé tartozás mélyen gyökerező érzése és tudata. A problémák ezzel kapcsolatban már a csehszlovák–magyar együttműködési szerződés 1949 tavaszán történt aláírása és az ehhez kötődő csehszlovák–ma-

gyar kulturális együttműködési egyezmény előkészítése során jelentkeztek. Ezt a folyamatot alapvetően befolyásolta az államközi kapcsolatok sztálini modelljének a meghonosítása, valamint a cseh–szlovák államjogi viszonyok az egységes államon belüli deformálódása. A Szovjetunió fennhatóságával létrejövő keleti tömb kialakulását unifikálódási tendenciák kísérték, s ez erősen belejárt a államközi kapcsolatokba is. Az ún. szocialista tábor hatalmi eszközökkel megvalósuló egysége jól összefért – annak a sztálini politikának a szellemében, mely a szovjetellenes szembenálláshoz potenciális lehetőséget nyújtó bárminemű integráció megakadályozására irányult – a gazdasági autarkiaival és a szomszédos államok közötti kapcsolatokat korlátozó államnemzeti ismérvek sajátos meglétével. Csehszlovákia és Magyarország viszonylatában ehhez társultak – ekkor főként lappangó formában – a történelmileg örökölt és a háború utáni időszakból továbbélő ellentéteknek a tehertételei. Ezek szerves leküzdését azonban megnehezítette, sőt ellehetetlenítette az internacionalista egység demonstrálása, ami gyakorlatilag egyet jelentett a problémáknak a monolit egység fenntartását szolgáló elkendőzésével, kizárva a bilaterális és szomszédos államközi kapcsolatok sajátosságainak kellő figyelembevételét.

A magyar kormány szorgalmazta a kisebbségek kulturális szükségleteinek kielégítése iránti közös felelősséget és az azokról való kölcsönös gondoskodást. Mind ezt a magyar kommunisták pártjának és a szociáldemokrata pártnak az „egyesítő” kongresszusán, 1948 júniusában elfogadott programnyilatkozat irányozta elő, amelyben az újdonsült Magyar Dolgozók Pártja a nemzetiségek érdekében síkraszállt a „szomszédos országokban élő anyanemzeteikkel való kultúracsere és érintkezés szabadságáért...”⁶ Ilyen nemzetiségi záradékot tartalmazott a magyar–román, valamint a magyar–jugoszláv szerződés (amely a Jugoszláviával történt szakítás után értelmét veszítette). Azonban csehszlovák részről ez a törekvés nem talált megértésre. Ezért a csehszlovák–magyar barátsági és együttműködési szerződés aláírása és ratifikálása után a kulturális egyezményről folyó tárgyalások elhúzódtak.⁷

A megállapodás előkészítésének csehszlovákiai belföldi feltételei és körülményei magukon viselték a cseh–szlovák aszimmetrikus államjogi modell mechanizmusának és hatóelemeinek a nyomait. Az Iskolaügyi Megbízotti Hivatal és a Szlovák Nemzeti Tanács a csehszlovák–magyar kulturális megállapodásnak a prágai Tájékoztatási Minisztérium által kidolgozott és a Külügyminisztérium égisze alatt az érintett tárcák bevonásával véleményezett szövegtervezetét 1949 októberében kapta meg. A szlovákiai véleménynek azonban a prágai javaslat kötelező alaptételeiből kellett kiindulnia oly módon, hogy a megállapodásban ne történhessenek olyan változtatások, amelyek a Magyarországhoz való viszonyok a többi országgal kötött megállapodás kereteit meghaladó sajátos jegyeket kölcsönözhetnek.⁸

Eme magatartás és eljárás háttéréből aligha felejthető ki Klement Gottwald személye, aki ugyanebben az évben, februárban – közvetlenül a barátsági és együttműködési szerződés megkötése előtt – a magyar iskolák létrehozásával kapcsolatban azt szigorúan belüggé nyilvánító szűkkeblű álláspontra helyezkedett. Arra a magyarországi ajánlatra, hogy az oktatás színvonalának biztosítása érdekében Szlovákiában magyarországi tanítók, a magyarországi szlovák iskolákban pedig szlovákiai pedagógusok segítségét vegyék igénybe, úgy reagált, hogy ebből „problémák egész tömkelege adódna. Budapesthez fordulnának, információkat nyújthatnának stb.”⁹

A kulturális megállapodás aláírására, amelyet csehszlovák részről Viliam Široký miniszterelnök-helyettes, Magyarország részéről pedig Révai József népművelési miniszter ellenjegyzett, csak 1951 novemberében került sor, amikor a magyar fél viszkodott a nemzetiségek szükségletei iránti kölcsönös gondoskodás kérdésében. Ennek ellenére Révai József hazautazva megszakította útját Füleken, és a zománcgyárban tartott nagygyűlésen majd egyórás emocionális elemekkel teli beszédet tartott. Ennek hatása utólag a korabeli sajtó hasábjain is tetten érhető, a beszéd ideologizált, pátosszal telített tálalásában. Révai beszéde a csehszlovák és a magyar kommunista mozgalom fejlődésének apoteózisaként hangzott el, s a megdicsőülés kicsúcsosodását természetesen a szocialista társadalom közös építése jelentette. Ilyen összefüggésben érintette a csehszlovákiai magyarok helyzetét, amelynek perspektíváit abban a törekvésben jelölte meg, hogy „...legyetek öntudatos harcosai a szlovák munkásosztálynak”. Hangsúlyozta, hogy a munkásosztály győzelme után mindkét országban létrejöttek a feltételek „a lenini–sztálini nemzetiségi politika elvei alapján nemcsak a cseh és szlovák nemzetek közötti kapcsolatok rendezéséhez, hanem a magyar nemzetiségű polgárok (sic!) nemzetiségi kultúrájuk fejlesztésére is”. Ezután kijelentette: „Ez világos, ehhez hozzáfűzni való nincs, nem is lehet.” Ugyanakkor biztosította a nagygyűlés résztvevőit, hogy „a kulturális szerződés eltünteti még a látszatát is annak, hogy bármiféle ellentét lenne köztünk és közöttetek, Magyarország és Csehszlovákia között”.¹⁰

Egyes magyar történészek ennek a kulturális megállapodásnak az aláírásától eredeztetik a magyar kisebbség helyzetével kapcsolatban annak a magatartásnak és politikának az eluralkodását, mely e kérdést a tágabb nemzetközi kapcsolatoknak rendelte alá oly módon, hogy annak hivatalos feszegetését több mint két évtizeden át lehetetlenné tette. Ugyanakkor a csehszlovák–magyar kulturális kapcsolatok keretei között a megállapodás alapján lehetőség nyílt a magyar nemzetiség számára a szükségletét is érintő magyarországi kezdeményezések számára.

Csehszlovák részről a rendszeres államközi kulturális kapcsolatok kibontakoztatása iránti igény már 1950-től kezdődően jelentkezett. Alighanem ennek tulajdonítható a Prágai Magyar Könyvesbolt megnyitása 1950 februárjában.¹¹ Abban, hogy a választás Prágára esett, nyilván szerepet játszott a kulturális értékcsere államközi dimenziójának demonstrálása. Ez a szándék azzal a törekvéssel is párosult, hogy a könyvesbolt kulturális intézmény szerepét is betöltve a magyarországi szellemi életet közel hozza a cseh lakosság szélesebb rétegei számára. Minden bizonnyal erre utal, hogy rá egy évre Budapesten Csehszlovák Kultúrközpontot hoztak létre.¹² (Megjegyzést érdemel, hogy a pozsonyi magyar kulturális intézet létrehozására csak a kilencvenes években, a rendszerváltást követően került sor – akkor is csak huzavonák után.)

A pozsonyi magyar nyelvű pártlapban, Szlovákia Kommunista Pártjának (SZLKP) sajtóorgánumban, az *Új Szóban* a prágai magyar könyvesbolt ünnepélyes megnyitójára reagálva a szlovákiai magyar lakosság szükségleteinek kifejezésre juttatása is szerepet kapott. A csehszlovákiai tájékoztatási miniszter, Václav Kopecký beszédében viszont a könyvesbolt küldetését csak a csehszlovák–magyar államközi kapcsolatok elemeként hangsúlyozta. A Magyar Köztársaság nagykövete, Szkladán András azonban annak a meggyőződésének is hangot adott, hogy a prágai könyvesbolt

megnyitását „követni fogja több magyar könyvesbolt megnyitása a magyarlakta vidékeken...”¹³

A budapesti kulturális intézet megnyitásán a csehszlovák Tájékoztatási Minisztérium képviselőjében Jiří Taufer a szlovákiai magyar kisebbség helyzetét is érintette, amikor a csehszlovákiai magyar könyvkiadás eredményeit ismertette.¹⁴

Egyforma kompenzációként is felfogható a kulturális megállapodás kérdésében tanúsított csehszlovákiai magatartás, az a kedvező fogadtatás, amelyben Magyarország részéről a szlovákiai magyarok számára eljuttatott nyolcezer kötetnyi könyvadomány részesült. Nem érdektelen, hogy Andrej Pavlík tájékoztatási és népművelési megbízott a könyvadomány ünnepi átvételekor tartott beszédében 1950 májusában a szlovákiai magyarok és a magyarországi szlovákok helyzetéről mind hangvételt, mind kifejezőmódját tekintve az államközi kapcsolatokban bizonyos szerepet játszó tényezőként szólt. A „munkásosztály győzelmét” mindkét országban összekapcsolta a „nemzetiségi csoportok (sic!) elnyomásának és elnemzetietlenítésének megszűnésével: „A Magyar Népköztársaságban már senki sem nyomja el az ott élő szlovákokat, a népi demokratikus rendszer teljes szabadságot és egyenjogúságot adott nekik, törődik iskolaügyük és kultúrájuk fejlesztésével. És ugyanúgy nálunk, Csehszlovákiában az összes magyar nemzetiségi polgár megkapta a politikai, gazdasági és kulturális egyenjogúságot.” Mindeddig Pavlík dikciója teljes mértékben összhangban volt a nemzetiségi kérdés korabeli, leegyszerűsítő, azt az állampolgári, azaz az egyéni egyenjogúságra korlátozó szemlélettel. Ezt követően azonban így folytatta: „A nemzetiségi kisebbségekről (sic!) való kölcsönös gondoskodás így a mindkét népi demokratikus állam közötti szövetségi kapcsolat megszilárdulásának további láncszeme, amivel még jobban megerősödik a szocializmus és a béke hatalmas tábor, amelynek élén a Szovjetunió áll.”¹⁵

Pavlík egyértelműen kifejezésre juttatta, hogy a nemzetiségekről való gondoskodás a két ország belügye, de ennek a gondoskodásnak a tágabb államközi kapcsolatok kontextusába helyezése úgy is értelmezhető, mint a kulturális megállapodás hosszadalmas előkészületeivel kapcsolatos, a közvélemény vagy legalábbis a politikai elit tágabb körei által esetleg sejtett viták elkendőzését szolgáló megnyilvánulás. Ez a szlovákiai körülmények közepette a nemzetiségi viszonyoknak az államközi kapcsolatokba való átvételére iránti bizonyos, a prágai hatalmi centrumtól jóval érzékenyebb empátia jeleként is hangot kaphatott.

A kulturális egyezmény a tudomány, a művészet, az iskolaügy és a kulturális élet területén az együttműködés alapjait a korabeli viszonyoknak és meghatározó tényezőknek megfelelően rakta le, s e kapcsolatok a társadalmi élet különböző területeire kiterjedve kiegészítő jegyzőkönyvek révén bővíthettek. A kapcsolatok gazdagodása a magyar kisebbség számára is kedvező fejleményekkel járt. Ez a folyamat szorosán összefonódott a magyar kisebbség önmagára ébredésével, kollektív léttudata ismérveinek és szükségleteinek fokozatos, a hatvanas években erőteljessé váló jelentkezésével.

Ez irányban egyes, a prágai, központi szinten fogant, illetve végrehajtott intézkedések pozitív szerepet játszottak. Az egyenjogúság elnyerésének folyamatában a magukat magyar nemzetiségűnek valló lakosoknak a gazdasági és társadalmi életbe való bekapcsolása során mindinkább előtérbe került a magyar nyelv közéleti szerepének a kérdése, ami túlterjedt az egyéni, állampolgári jogok keretein. A magyar

nyelv használatának szabályozásával – elsősorban az államigazgatási szervekkel fenntartandó kapcsolatok szempontjából – 1950-től kezdődően többször is foglalkozott Szlovákia Kommunista Pártjának Elnöksége. A kérdés az állami és társadalmi szervek funkcionáriusi állományának olyan személyekkel történő feltöltése kapcsán foganatosított intézkedések tágabb kereteiben került napirendre, akik ismerik a helyi lakosság nyelvét. Az ilyen irányú határozatok azonban csak az alsóbb párt-szerveknek szánt pártutasításokként fogalmazódtak meg. Kormány szinten a magyar lakosság helyzete 1952 nyarán vetődött fel, amikor a kormány az 1948. május 9-i alkotmány szellemére hivatkozva – amely viszont semminemű kisebbségi jogvédelmet nem biztosított – határozatot fogadott el „A magyar nemzetiségű állampolgárok némely kérdéséről”. Ezt a határozatot – amely belügyminisztériumi jelentésen alapult – július elsején konkrét végrehatási utasítások formájába a Megbízottak Testülete ültette át. Ezek között a magyar nyelv hivatalos érintkezésben való használatának elvei is szerepeltek. A Megbízottak Testületének egyes reszortjai feladatul kapták, hogy valamennyi nekik alárendelt részlegen biztosítsák a magyar nemzetiségű állampolgárok számára az anyanyelv használatát, beleértve a hatóságokhoz intézett beadványokat és azok elintézését, ill. a végzések magyar nyelvű kiadását is. Úgyszintén a középületeken és a nyilvánosság számára hozzáférhető helyeken kétnyelvű megjelölések használatát rendelték el.¹⁶ A szóban forgó utasításokból kiviláglik az arra irányuló törekvés, hogy azok a hatalmi szerveknek és az államirányítási mechanizmusnak a magyar lakosság körében történő érvényesülését szolgálják. Akadnak közöttük azonban olyanok is, amelyek nyelvi közösségnek, tehát lényegében etnikai-nemzetiségi közösségnek a meglétét és igényeit érzékeltető jelleget nyertek.

Az említett utasítások azonban nem váltak tényleges jogi normákká, s érvényesülésük – a felsőbb szervek által eszközölt ellenőrzések nyomán is – tulajdonképpen a helyi szervek hajlandóságától és akaratától függött. Ugyanakkor magának a magyar nyelv használatának az értelmezését meglehetősen utilitarizmus jellemezte, mely az anyanyelv közéleti szerepét csak a polgár és a hivatalok közötti érintkezést közvetítő funkció betöltésére szűkítette le. Végül is a kormányhatározatot és a Megbízottak Testületének utasításait titkos, belső anyagként kezelték. Ugyanakkor azonban már maga az a tény, hogy a szlovákiai magyar lakosság problémája országos szintre emelkedett – oly módon és olyan kihatással, hogy az a Megbízottak Testületének utasításaiban testet öltött kormányhatározat majd két évtizeden át „alapvető nemzetiségi dokumentumnak” számított –, a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetének rendezését meghatározó országos és szlovákiai komponensek ellentmondásos hatásának jellegzetes megnyilvánulásaként is felfogható. Itt már nem az államközi kapcsolatok kezelésének jogköri vonatkozásairól volt szó (mint a megelőző években), hanem a nemzetiségi igényekkel és viszonyokkal visszaélő hatalmi és személyes érdekek megütközéseiről is a szigorú centralizáción alapuló politikai rendszer keretei között.

Az említett kormányhatározat előterjesztése, sőt annak időpontja sem volt ugyanis véletlenszerű. Éppen július 3-án került sor a csehszlovákiai mezőgazdaságról szóló határozatnak a kommunista párt és a kormány általi meghozatalára.¹⁷

Dél-Szlovákiában a magyarok bekapcsolása a gazdasági életbe szemben találta magát a vagyoni viszonyok rendezetlenségével, azzal a bizonytalansággal, amely a

magyarokat ért állampolgári jogfosztás idején szerzett tulajdon birtokosai és a csehországi deportálásból hazatérő eredeti tulajdonosok közötti ellentétekből fakadt. A vegyes lakosságú helységekben és területeken jelentkező konfliktusok nehezítették a mezőgazdasági termelésnek az ellátási gondok megoldásához nélkülözhetetlen konszolidálását. Az ennek során keletkező feszültség az egyenjogúság visszanyerésének folyamatára és tempójára, valamint a magyarok társadalmi érvényesülési lehetőségeinek kialakulására is kihatott. Amíg a politikai szerveknek a kölcsönös elégedetlenség kiküszöbölésére irányuló igyekezete konkrét esetek hatósággi intézkedései révén megvalósuló orvoslásával történt, a nyelvi kommunikációt, a közvetítést is igénybe vevő realizmus jellemezte, mely egyéni kérvények, illetve csoportigények hivatali elintézésére korlátozódott. Megváltozott azonban a helyzet a szövetkezetesítés megindulásával, mely – ahogy az annak lényegéből adódott – az egyéneket kisebb és nagyobb közösségek tagjaiként, e közösségekkel együtt érintette, jelesül a szlovákiai magyarokat kisebbségi méretekben, minthogy a lakosság döntő többsége a mezőgazdasághoz kötődött. Ugyanakkor a mezőgazdasági szövetkezetek létrehozása során a hatalmi érdekek végrehajtói mind a propaganda-eszközök bevetésével, mind az adminisztratív intézkedések alkalmazásával – a falusi közösségek életébe közvetlenül beavatkozva – nem nélkülözhatték a folyamatos egyéni és közösségi kommunikációt. A hatalmi szervek és a helyi lakosság kapcsolattartása már közvetlen és közvetett, egyéni és tömegméretű, szinte napi érintkezést kívánt. Valószínűleg itt kell keresni az említett kormányhatározat egyes indítékait, minthogy a magyar nemzetiségű lakosság funkcionáriusainak soraiból bizonyos értekeztek ilyen irányú figyelmeztető jelzések, de erről tanúskodhattak a felsőbb szerveknek a dél-szlovákiai viszonyokról szerzett konkrét tapasztalatai is. A központi vezetés ezek súlyát minden valószínűség szerint országos szempontból mérlegelte.

1952 nyarán a kommunista párt szervei és az állami intézmények kampányt indítottak – a kommunista párt és a kormány által a mezőgazdasági szövetkezetek fejlődéséről hozott határozat szellemében – a tömegméretű szövetkezetesítés kibontakoztatására, amely a falvakon végigsöprő „frontális támadást” jelentett az erőszak és az üldöztetések hihetetlen méreteket öltő elszabadulásával.¹⁸ Dél-Szlovákiának ebben a „hadjáratban” rendkívül fontos szerepet szántak. Tény, hogy a szövetkezetek létrehozása Dél-Szlovákiában erőteljesebben haladt, mint Szlovákia egyéb tájain. A Csallóközben a szövetkezeti szektor aránya 50 és 70 százalék között mozgott.¹⁹ Ezek viszont olyan szövetkezetek voltak, amelyekben az áttelepültek, a kolonisták és az egykori magyar földmunkások voltak túlsúlyban, akik nem rendelkeztek kellő felszereléssel és gazdálkodási tapasztalatokkal. Ugyanakkor a középparasztok ellenállást tanúsítottak a szövetkezetekbe való belépésnek az erőszak legkülönbözőbb eszközeit alkalmazó kikényszerítésével szemben. A tömegméretű szövetkezetesítés célja viszont épp a középparasztoknak a szövetkezetekbe terelése volt, és az úgynevezett mintaszövetkezetek helyett, amelyekben a községek földműveseinek kisebb hányada társult, a többségi szövetkezetek létrehozására vettek irányt.

A speciális feladatokat teljesítő funkcionárius osztagok tömeges „munkába állítása” hirtelen nyilvánvalóvá tette a magyar nemzetiségű lakossággal folytatott kommunikációban már korábban is megmutatkozó hiányosságokat. Ez a helyzet a ma

gyar nemzetiségű funkcionáriusoknak alkalmat adott arra, hogy a közösségi jogok irányába mutató, a magyarok államigazgatásban játszott erőteljesebb képviselői és szereplői igényével állhassanak elő (miközben az érvényes álláspont a kisebbségi jogok szükségességének elvetése volt), természetesen a magyar nemzetiségű dolgozók teljes körű, a társadalom valamennyi területére kiterjedő, a szocialista rendszer által úgymond eleve biztosított, szinte automatikusan megvalósuló egyenjogúságának hivatalos tézisére támaszkodva. Ennek során a magyar lakosság elégedetlenségének lebecsülésére rámutatva a nemzetiségi feszültséggerjesztés veszélyeivel is érvelhettek, mint a szlovákok és a magyarok összefogását a szövetkezetek megalakítása során nehezítő, a közös gazdálkodást bonyolító körülménnyel. Lőrincz Gyula 1950 áprilisában az SZLKP Központi Bizottságának ülésén felhívta a figyelmet arra a tendenciára, hogy Dél-Szlovákiában külön magyar és szlovák tagokból álló szövetkezetek alakulnak.²⁰

A belügyminisztérium az említett 1952. június 17-i kormányhatározattal kapcsolatos jelentésében megállapította, hogy kevés magyar dolgozik az államapparátusban. Ez a jelzés ekkor már komoly politikai hangsúlyt kapott az úgynevezett burzsoá nacionalizmus elleni kampány elszabadulásával kapcsolatban.²¹ A szóban forgó konstruált tézis ideológiai elhajlásból az osztályellenesség érdekeit szolgáló politikai bűnelkövetéssé, s végül büntetőjogi felelősségre vonássá fajult. S ez szorosan összefonódott a Viliam Široký és hívei, valamint a szlovák nemzeti felkelésben érdeket szerzett fiatal szlovák kommunista vezető garnitúra közötti személyes ellentétek elmélyülésével. Ennek folytán a burzsoá nacionalizmus vádja sajátos eszközzé vált a második világháború utáni magyarellenes, a magyar kisebbséggel szembeni kollektív felelősségre vonás érvényesítéséből fakadó intézkedések foganatosításában játszott személyes felelősség elkendőzésének, illetve egymás elleni kijátszásának. Szlovákiában a magyarok egyenjogúsítása során 1948 után vezető szerep jutott azoknak a politikusoknak (Gustáv Husák, Daniel Okáli és részben Laco Novomeský), akik a háborút követő években épp a magyarellenes politika közvetlen végrehajtói voltak. Az egyenjogúság visszaállításában játszott szerepüket illetően azonban – minden személyes érintettséggel összefüggő vonakodásuk ellenére – a prágai központi pártszervek intenciói voltak a meghatározóak, amelyek Szlovákiában az SZLKP elnökének és a miniszterelnök-helyettesnek, Viliam Širokýnak a közvetítésével érvényesültek. Tehát a felemáság megnyilvánulásának tényleges oka a kommunista párt nemzetiségpolitikai stratégiájának bizonytalanságában, a megelőző évek következményeivel való szembenézéstől ódzkodó magatartásban rejtett, melyet a közvetítés során meghatározott Viliam Široký személyes felelőssége is. Viliam Široký volt az, aki ragaszkodott a földtulajdonban bekövetkezett változások érvényességéhez, a reszlovakizálás következményeinek tudomásulvételéhez. Úgyisintén a felsőbb instanciák támogatásával történt a csupán a szlovák iskolák melletti tagozatok létrehozásának szorgalmazása.²²

Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a szlovákiai funkcionáriusok nehezen szabadultak meg a korábbi évek tehetetlenségi nyomatékától és a magyarellenes intézkedésekben játszott személyes szerep magatartást és gondolkodást torzító terheitől. Kiváltképp nehezen viselték el ezt a szlovákiai magyar kommunista funkcionáriusok, akik részt vettek a magyar nemzetiségű lakosságnak a társadalmi és politikai életbe történő bekapcsolása érdekében szükséges gyakorlati teendők

előkészítésében és végrehajtásában. Az úgynevezett szlovák burzsoá nacionalizmusnak az SZLKP 1950 májusában üléséről IX. kongresszusán legitimitást nyert vádja Viliam Široký és hívei számára egyedülálló alkalmat jelentett arra, hogy a szlovák és magyar lakosság közötti feszültség továbbéléséért, a magyaroknak (a magyar funkcionáriusokat is beleértve) az egyenjogúsítás vontatottsága miatti elégedetlenségéért a felelősséget önmagáról fokozatosan elhárítsa, s mindenesztül a burzsoá nacionalizmus vádjának kitett személyek nyakába varrja. A magyar lakosság tudatában a háború utáni sérelmek ezeknek a személyeknek a ténykedéséhez kötődött, s ez lehetővé tette Široký számára egy újabb félrevezető lépés megtételét. Bár a magyarokkal szembeni háború utáni jogfosztás hivatalosan tabunak számított, illetve (egyébként moszkvai sugallatra) a még a hatalomban résztvevő burzsoázia számlájára íródott, Širokýnak különféle informális eszközök alkalmazásával sikerült olyan légkört kialakítania (főként a magyar kommunisták körében), hogy az igazi bűnösök a „burzsoá nacionalista árulók”, akik már a háború utáni években céltudatosan a burzsoázia érdekeinek kiszolgálói voltak. Végül Široký, aki a háború utáni magyarellenes politika tevélegesen szorgalmazója volt, megfelelő színjátékkal – az élet által kikényszerített, a magyar lakosság érdekében tett lépések személyes érdemként beállított felnagyításával – elérte, hogy a magyar kisebbség megmentőjének szerepében tetszeleghessen. Ehhez meglehetősen hozzájárultak a magyar nemzetiségű funkcionáriusok Lőrincz Gyulával, a Csemadok KB elnökével és az *Új Szó* főszerkesztőjével az élen. Számukra a „burzsoá nacionalizmus” jelzővel illetett tágabb keretű „osztályellenes kártevésnek” a magyarok háború utáni üldözéséért is fellelőssé tehető nevesítése lehetővé tette a háború utáni, a kommunista párt tevékenységével összefonódó viszonyokat bíráló, a szlovákiai magyar kommunisták körében erőteljes magatartás egyfajta kanalizálását. Ez a saját soraikból jövő kritika ugyanis, amely a háború utáni viszonyok prolongálódására utalt, nem volt a pártelit és a Široký körüli csoportosulás ínyére sem, és leszerelése főként a Csemadok berkeiben Lőrincz Gyulának is sok gondot okozott. Ugyanakkor a „burzsoá nacionalizmus” kárhozzátása, annak ellenére, hogy hordozóit a magyarok soraiban is keresni kellett, kapaszkodót jelentett a kisebbségi követelések hangoztatásához annál fogva, hogy azok jogossága most már a magyarok jogi helyzetének rendezésében mutatkozó vontatottság a személyek felelősségéhez kötve, úgymond, pártdekként is igazolhatóvá vált. S ez a magyar funkcionáriusok számára tekintélyszerzési lehetőséget nyújtott a magyar lakosság körében. Az említett, 1952-ből származó belügyminisztériumi jelentés azt a tényállást, hogy nincs elegendő magyar az államapparátusban, Gustáv Husák és hívei tudatos kártevésének tulajdonította, noha ez tényleg nemigen lehetett szívügyük.

A szlovákiai magyar kommunisták és a szlovák vezető garnitúra közötti éles ellentétek, amelyek módot adtak Široký számára a manipuláció módszereinek alkalmazására, már 1949 őszén jelentkeztek. Ekkor Široký még csak a prágai „állítólagos” centralizmussal szembeni „polgári (sic!) nacionalizmust” emlegetett. Úgy tűnt, hogy a magyarok jogainak visszaállítását illetően nincs különbség a szlovákiai vezetés és a Široký által képviselt prágai álláspont között. Viszont 1949 őszén a csehországi deportálásból hazatérő magyarok olyan-amolyan kielégítése folytán rendkívül kiéleződött kaotikus tulajdonviszonyok miatt és a dél-szlovákiai újbirtokosok pozícióinak minél érintetlenebb megőrzése érdekében Szlovákiában született terv,

most már a politikailag megbízhatatlan és osztályidegen magyarok kitelepítésére, az úgynevezett „Dél-akció” keretében. A prágai hatalmi központban azonban bizonyos empátia kezdett mutatkozni az ilyesfajta lépés nemzetközi bonyodalmainak érzékelése iránt. A „Dél-akciót”, melynek előkészítésében a szlovákiai magyar kommunisták vezető csoportja is részt vett, végül is az ennek jóváhagyására nem túl nagy hajlandóságot mutató prágai központ magatartása miatt le kellett állítani. Minden valószínűség szerint ehhez hozzájárulhatott a magyarországi pártvezetés tiltakozása is. Nyilván ennek hatására bátorodott fel a szlovákiai pártközpontban működő úgynevezett Magyar Bizottság, hogy bírálja a tervezett akció ugyan osztályszempontúnak minősített, de egyoldalúan magyarelles életét. Široký emiatt ugyan javasolta a bizottság felosztatását, s ebben akkor még akár egy hűron pendült Gustáv Husákkal, aki kijelentette, hogy a bizottsághoz közelebb áll a magyar konzulátus, mint saját pártközpontjuk. Široký azonban a prágai helyzethez igazodva korábban a „Dél-akció”-hoz prágai hozzájárulásért folyamodó szlovákiai kommunisták követelésére kitérően reagált, s végül a CSKP KB Elnökségében a politikai felelősség a szlovákiai belügyi megbízottra, Daniel Okálira hárult, aki ellen fegyelmi eljárás indult. A levéltári kutatások is igazolták, hogy Okáli eme akció szervezése során rendkívüli buzgóságot mutatott.²³ Ennek folytán és a megelőző években játszott szerepe következtében a magyar lakosság tudatában a magyarelles intézkedések kifejezett megszemélyesítőjének számított. Ezek után Široký számára kiváltképp kedvezővé vált a helyzet a szlovákiai magyarságot ért sérelmek „megmagyarázásának”, a „burzsoá nacionalizmus” egy évvel később élesen megfogalmazódó vádjának kereteibe illesztéséhez.

A magyar kisebbség életének belső alakulásába erőteljesen beleszóltak a társadalmi válság 1953-ban kirobbant első szakaszának velejárái. Ezek tulajdonképpen egyet jelentettek a politikai és ideológia életben jelentkező ellentmondásos, de közös gyökerű tendenciák erőterében érvényesülő hatáselemek közvetett begyűrűzésével. Maga a folyamat magán viselte a politikai elit körében fellépő nézetkülönbségek nyomait és a cseh hatalmi centrumban, valamint Szlovákiában kiváltott reagálás eltérő vonásait. Persze alapos levéltári kutatásra lenne szükség ahhoz, hogy kimutatható legyen: az ellentétes nézetek okai mennyire rejlettek a kellő koordináció hiányosságaiban, illetve voltak-e ennek egyéb indítékai is.

Hosszú időn át a „burzsoá nacionalista veszély” ideológiai-politikai doktrínája alkalmas eszközül szolgál a nemzetiségi viszonyokban mutatkozó reális problémák elrejtésére, az élet által e területen felvetett problémák érdemleges kezelésének elodázására és a problémák jelentkezésének megakadályozását célzó igyekezet el lehetetlenítésére. Ilyen eszközzé vált a munkáskollektívák és a munkahelyi közösségek közötti közvetlen kapcsolatok kialakítására irányuló kampányok erőltetése. Ez a törekvés önmagában még pozitív szerepet is betölthetett, főként a dél-szlovákiai magyarság szempontjából, hiszen az ilyen jellegű kapcsolatok révén a magyar kisebbség léte bekerült a szélesebb és eleven csehszlovákiai köztudatba. De az újfó mozgalom és az élmunkásverseny keretei közé szoruló kampányok – annak a tézisnek a szellemében, hogy az országépítő feladatok teljesítését serkentő lelkesedésben jut kifejezésre a hazafiság és az internacionalista összefogás elmélyítése – az egész mozgalom elsekélyesedő, ideológiai és propagandisztikus jellegét öltötték. „A dolgozók megelőztek bennünket, és megindult egy élő közeledési kapcsolat” –

jelentette ki Lőrincz Gyula a Csemadok országos közgyűlésén 1953 októberében.²⁴ Ebből a szempontból a komáromi hajógyár a nemzetiségi kérdés példás megoldásának szinte egyfajta szimbólumává vált, annak a Szlovákiából Široký nevéhez fűződő leegyszerűsítő korabeli koncepciónak a szellemében, hogy Szlovákia és az országrész egyes területeinek gazdasági felemelkedése már szinte önmagában eleve biztosítéka „az ország valamennyi polgára teljes egyenjogúságának”. Nyilván itt kell keresni annak a ténynek a hátterét, hogy a szlovákiai amatőr színjátszómozgalom szlovákiai fesztiválján az első díjat a komáromi Csemadok helyi szervezete mellett, a hajógyáriak részvételével működő együttesnek ítélték oda, s ennek visszhangjaként a csoport Prágában Zdeněk Nejedlý Realista Színházában is bemutatkozott. A prágai előadásról a kommunista párt központi napilapjában, a *Rudé právő*ban cikk jelent meg, melyben a szerző ugyancsak hangsúlyozta, hogy az együttes szinte valamennyi tagja élmunkás, és részt vesz a hajógyári újtómozgalomban, példát szolgáltatva arról, miként kapcsolható össze a műhelyekben folyó „örömteli munka a kulturális étellel”. A cikk írója nem feledkezett meg arról sem, hogy az együttes részt vesz a földműves-szövetkezetek megalapítását segítő agitációs tevékenységben is, s mindenütt, „ahol csak megjelennek, a parasztok élen járnak az állammal szembeni beadási kötelezettségek teljesítésében”. Külön hangsúlyt kaptak a cikkben a prágai Škoda Művek üzemi klubja képviselőjének üdvözlő szavai, ami „ösztönzést adott” a két klub közötti „tartós barátság” kialakulásához, demonstrálva „a magyar kultúra szabad felvirágzását” Csehszlovákiában.²⁵

Persze a komáromi amatőr színjátszók ilyen fényes külsőségek közötti kitüntetése mögött látni kell a hatalmi elit akkori helyzetét, mely a gazdasági-szociális krízis jeleinek erőteljessé válása közepette több ipari centrumban szemben találta magát a munkásság tömeges tiltakozásával. A dél-szlovákiai magyar közegben uralkodó nyugodt, békés, lelkesedéssel teli légkör propagandisztikus beállítása minden bizonnyal jól jött mind Antonín Zápotocký köztársasági elnöknek, mind pedig a CSKP-ban, Gottwald halála után vezető szerepre törő Antonín Novotnýnak, akik között a krízisjelenségek megítélését és visszaszorítását illetően mindinkább elmélyültek az ellentétek.

Szlovákiában a magyar lakossággal szembeni, a komáromi paraszti-munkás szimbiózisnak is szóló ilyesfajta „gesztus”-hoz minden bizonnyal hozzájárult a figyelemnek a társadalmi-szociális feszültség okairól való elterelése, minthogy az elégedetlenség ebben a környezetben nemzeti méreteket ölthetett. Megmutatkozott viszont az is, hogy Szlovákiában a politikai vezetés elég erősnek érezte magát a megfélemlítés eszközeinek igénybevételéhez is.

A Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1953. december 18–19-én tartott pozsonyi ülésén az új vezető titkár, Karol Bacílek beszámolójában külön hangsúllyal hívta fel a figyelmet arra, hogy Szlovákiában a szlovák burzsoá nacionalizmussal egyetemben a magyar és ukrán burzsoá nacionalizmus is megnyilvánul, ami ellen rendszeres harcot kell folytatni.²⁶ Már maga a hangsúly a beszámoló szövegkörnyezetében azt a szándékot tükrözte, hogy a burzsoá nacionalizmus elleni politikai hatóerejű ideológiai kampány a szlovák közegből a nemzetiségi lakosság körébe is „kellőképpen” kiterjedjen. A megelőző időszakban a burzsoá nacionalizmus jelenségeinek a magyar lakosság soraiban is jelentkező megnyilvánulásaira figyelmeztetve a szlovákiai vezető politikusok fellépéseiben ez inkább csak afféle rituá-

lis, verbális kötelességnek számított. A magyar lakosság visszaszoríttósága elleni erélyesebb fellépés hiányát érzékelő egyes szlovák politikusok megnyilatkozásaiban a magyarokat közéleti bátorságra buzdító elemek is megjelentek, s számot kellett vetni a magyar lakosságot ért korábbi sérelmek érzelmi utóhatásaival is. Ugyanakkor az *Új Szó* hasábjain és a Csemadok közgyűlésein a burzsoá nacionalizmus ideológiai koholmánya a falusi úgynevezett osztályidegen elemek szándékaival kapcsolódott össze, amely magával vonta az osztályéberség követelményeit. Sajátos helyzetet jelentett viszont, hogy az adott állapotokkal szembeni elégedetlenség, a hivatalosan hirdetett teljes egyenjogúságnak ellentmondó jelenségek feszegetése és bírálata sokszor épp a rendszer szociális bázisát jelentő rétegek képviselői részéről jelentkezett. Ezt a magyar vezetés igyekezett vagy a túlérzékenység radikális megnyilvánulásának, a kispolgári türelmetlenség, illetve elbizonytalanodás velejárójának, vagy szigorú esetben az osztályellenség aknamunkájának a hatása alá kerülő úgynevezett emberi gyengeségnek minősíteni. Az ilyesfajta magatartás megítélése a legtöbb esetben a Csemadok KB elnöke részéről elhangzó kritikában, az *Új Szó* vezércikkeiben szereplő, különösebb megtorló intézkedések nélküli bírálatban részesült. Bacílek referátumában azonban már súlyos veszéllyé fokozódott az egyébként korábban is bírált úgynevezett nemzetiségi bezárkózás, amivel könnyen azonosíthatók és összemoshatók lettek a szlovákiai magyarság mint közösség természetes belső összetartó erejének és igényeinek ösztönszerű feltörései. S mindehhez társult még a szociáldemokrata csökevények veszélye ideológiai elhajlásként aposztrofált vádjának a megjelenése.²⁷ Ilyen megbélyegzést kapott a Csemadok komáromi helyi szervezete, amely állítólag nem volt hajlandó a hajógyári klub helyiségeit az együttműködés érdekében igénybe venni. Bacílek bírálatának élessége minden valószínűség szerint magát Lőrincz Gyulát is meglepte, aki az *Új Szó* újévi számának vezércikkében kollektív önkritikát gyakorolt, s felszólította a Csemadok komáromi helyi szervezetét „helytelen magatartásának megváltoztatására”, annál is inkább, mint hogy erre a „szervezet eddigi országos sikerei kötelezik”.²⁸

Bacílek kirohanásának indítékait illetően a kutatások és ismeretek jelenlegi szintjén inkább csak feltevésekre lehet hagyatkozni. Egy dolog bizonyos: objektíve Antonín Novotnýnak kedvezett, aki arra készült, hogy támadásba lendüljön a kommunista párt központi szerveiben a vezető pozíció megszerzéséért. Karel Kaplan szerint Bacílek Zápotockýtól csak 1954-ben fordult el, de az ún. burzsoá nacionalizmus elleni harc fokozását sürgető buzgóság lényegében összezsengett a válság megoldásában adminisztratív-bürokratikus intézkedéseket szorgalmazó Novotný törekvéseivel, a tömegpolitikai munka elsőbbségéért síkraszálló Antonín Zápotockýval szemben.

Maga a „szociáldemokratizmus” erős hangsúlyt kapott Novotnýnak a CSKP Központi Bizottsága 1953. december 3-a és 5-e között megtartott ülésén elmondott beszédében, és Bacílek beszédében a szlovákiai viszonyokra alkalmazott átültetésként hatott. Nem zárható ki azonban egyfajta rejtett megelőzési manőver szándéka sem a Magyarországon miniszterelnökké lett Nagy Imre nevéhez fűződő ún. új kurzus (Magyarországon új szakasznak nevezték) csehszlovákiai, illetve szlovákiai kihatásával szemben. Ez a hatás elsősorban Dél-Szlovákiában érződött, a szövetségi tagok tömeges kilépését vonva maga után. A közéleti felélénkülés és a kritika élénk tompítása elsősorban Novotný malmára hajtotta a vizet, de Viliam Širokóznak

szintén érdeke fűződött hozzá. Ugyanakkor Široký szlovákiai meghatározó befolyása, ami a prágai pozícióiban is érződött, bonyolította Novotnýnak a pártapparátus eluralására irányuló igyekezetét. A burzsoá nacionalizmus elleni kampány felerősítése viszont egyaránt érdekében állt Širokýnak és Bacíleknek is, már csak e ténisznek az elfogadtatásában és a kampány elindításában játszott közös felelősség folytán is.

A komáromi amatőr együttesnek végül is az országos első díjat is odaítélték, amit 1954 tavaszán Václav Kopecký művelődésügyi miniszter és a Szakszervezetek Országos Tanácsának első titkára, J. Tesla adott át. Az *Új Szó* szerint az együttes tagjait meleg szavakkal üdvözölte a Realista Színházban Zdeněk Nejedlý miniszter is.²⁹

Komárom városa 1954-ben egyfajta jelképes összekötő kapocs lett a csehszlovák–magyar kulturális együttműködés területén. Ebben nyilván szerepet játszhatott a csehszlovák–magyar barátsági és együttműködési szerződés aláírásának 5. évfordulója is. Az irodalmi és kulturális értékcsere terén elért eredmények, a cseh és szlovák költők magyar nyelvű antológiájának megjelentetése Budapesten és a magyar költők verseiből készült fordításválogatás kiadása szlovákul, nyilván kedvező helyzetet teremtett annak a politikai feszültségnek az elleplezésére is, amely a megelőző politikának az új kurzuson belüli felülvizsgálatát és módosítását illetően támadt a két ország között. Magyarországon a törvénytelen ségek, a koncepciós perek felülvizsgálata ha nem is következetesen, de elkezdődött, és a megelőző évek bírálata is erőteljesebb volt. A magyarországi légkör zavaróan hatott a csehszlovákiai rezsim számára, amelynek részleges engedményekkel, ígérekkel és az élet-színvonal emelésére irányuló egyes intézkedésekkel sikerült kikerülnie az elszigeteltségből, a múlttal való alaposabb számvetés nélkül.

Az irodalmi múlt eleve tartalmazott közös hagyományokat, összekötő szálakat, amit meghatványozott a korabeli közös doktrína, amely a történelmi haladás alapjának a nép alkotómunkáját – mint a töretlen kontinuitás letéteményesét – tekintette. Ilyen szempontból nem volt nehéz felfedezni azokat a lehetőségeket, amelyek a magyar romantika nagy alakja, a komáromi születésű Jókai Mór halálának 50. évfordulója kínált. Jókai valóságot és fantáziát lenyűgözően elegyítő írásművészetének egyik ihletője a nép egyszerű fiai életének éles szemű megfigyelése volt. S ez lett az eszmei platformja a komáromi csehszlovák–magyar irodalmi-kulturális találkozó megrendezésének 1954. május 30-án. A Magyar Írószövetség 21 tagú küldöttséggel érkezett Komáromba, melynek nevében a népi írók vonalát képviselő Veres Péter, csehszlovák részről pedig a Csehszlovák Írószövetség elnöke, Jan Drda tartott beszédet. Politikai képviselő csehszlovák oldalról kulturális miniszterhelyettesi és megbízotthelyettesi szinten történt, s Magyarországról jelen volt a pozsonyi főkonzul. A „népben rejlő szellemi és erkölcsi erő” hangsúlyozása harmonizált a „csehszlovák nép” kifejezés használatával, amely úgy is hangozhatott, mint a „csehszlovákiai magyar dolgozókat” is magában foglaló népközösség. A találkozón fellépett a Csemadok nemrég alakult népművészeti együttese, a NÉPES, és az *Új Szó* arról is tájékoztatót, hogy „a csehszlovákiai írók a magyar írók küldöttségének a tagjait a hazánkban élő magyar nemzetiségű írók műveivel ajándékozták meg”. A csehszlovák küldöttség tagja volt a szlovákiai magyar írók csoportjának vezetője, Egri Viktor állami díjas író is.³⁰ Ugyanakkor viszont a cseh, szlovák és magyar nem-

zet összefogásának értelmezésében és hangsúlyaiban a szlovákiai magyar nemzetiség légtüres térben maradt.

Ezeknek az ünnepeknek a hangulata nyilván hozzájárult ahhoz, hogy az országos írókongresszus összehívásához közeledve jelentkezni kezdtek a szlovákiai magyar irodalom küldetését és mibenlétét feszegető eszmefuttatások.³¹

A szlovákiai magyarok életével kapcsolatos információk fokozottabb érzékelése a cseh köztudatban 1954-ben – amikor a szlovákiai magyar nemzetiségű állampolgárok első ízben vettek részt valamennyi szintű képviselő-testületi választásokon – minden bizonnyal összefüggött azzal, hogy Csehszlovákiában is kísérletek történtek a magyar nemzetiségű szülők gyermekei anyanyelvi oktatásának megszervezésére. 1953 szeptemberében a cseh országrészekben 1724 magyar nemzetiségű tanuló tartottak nyilván, ebből több mint 795-öt a határvidéken. A CSKP Központi Bizottságának illetékes osztálya azonban csak magyar nyelvtanulási körök létrehozását engedélyezte. Ezzel kapcsolatban Viliam Široký kijelentette, hogy ezeknek a családoknak az asszimilációjára kell törekedni.³²

Sajátos és az eddigi cseh és szlovák történetírásban ismeretlen szerepet játszott magának a magyar kisebbségnek a léte a szlovákiai szervek jogkörének bővítésére irányuló igyekezetben a társadalmi-politikai válság második szakaszában, amely a Szovjetunió Kommunista Pártja 1956 februárjában tartott XX. kongresszusának hatására tört ki. Ennek előzményeként már 1955-ben ellenzéki, politikai kihatásúvá váló áramlatok jelentkeztek a szlovák és a cseh alkotó értelmiség körében, amelyek a felsőbb pártkörökhöz közeli közegekben is visszhangra találtak. A szlovákiai szervek hatáskörének bővítésével a CSKP Központi Bizottsága is foglalkozni kényszerült, törvény is készült, a prágai központi vezetés azonban mindenképp megpróbálta megakadályozni az érdemleges lépések megtételét. Minthogy e probléma összefüggött az ötvenes évek koncepciók pereivel, a szlovákiai vezetés sem fejtett ki különösebb aktivitást. Bacílek és hívei taktikázásra kényszerültek a szlovákiai értelmiség részéről jövő nyomás és a Novotný-féle vezetésnek a szlovákiai jogkörbővítési törekvések akadályozására irányuló igyekezete között.

A pozsonyi magyar főkonzul Budapestre küldött jelentésében arra hívta fel a figyelmet, hogy 1955. július 23-án, a lengyel államünnep alkalmából rendezett fogadáson a magyar diplomaták felfigyeltek a szovjet diplomaták közötti éles szóváltásra, hogy tudniillik szükségesek-e egyáltalán a pozsonyi külképviseletek. Épp akkor történt ez, amikor előkészületek folytak a jugoszláv konzulátus megnyitására, és egyes nyugati országok részéről is érdeklődés mutatkozott pozsonyi külképviselet létesítése iránt.³³ A magyar diplomaták körében meglepetést váltott ki, hogy a Lúčnica meghívására Pozsonyba érkezett Magyar Népi Együttes fellépésén az SZLKP több vezető képviselője is részt vett Karol Bacílek első titkárral az élen. Bacílek a Csemadok elnökének, Lőrincz Gyulának javasolta az informális kapcsolatok fejlesztését tapasztalatcsere és a magyarországi közvéleménynek a szlovákiai magyarok kultúrájával való megismertetése érdekében.³⁴ Ez idő tájt kölcsönös kapcsolatfelvételekre került sor több határ menti állami és pártszerv között, ami ezeknek a területeknek a nemzetiségi összetétele folytán eleve magyar–magyar kapcsolat lett, de a Borsod megyei tanácsnak a kassai Kerületi Nemzeti Bizottságon tett látogatása 1955 őszén (amelyet a legfelsőbb csehszlovákiai országos szervek nem engedtek viszonzni) már hivatalos szlovák–magyar találkozóknak számított. Az ilyen jellegű

kapcsolatok fejlesztését szorgalmazta a magyar konzulátuson 1956 nyarán tett látogatása során a Megbízottak Testületének alelnöke, a kassai Kerületi Nemzeti Bizottság korábbi elnöke, Michal Chudík, aki a közelebbről meg nem nevezett csehszlovák felső szervek meg nem értésére panaszkodott.³⁵

A kapcsolat-felvételi kezdeményezések szlovák részről jelentkeztek, de olyan beállításban, hogy valójában a magyar féltől származnak az ösztönzések. Főként azért érdekes ez, mert a már említett magyarországi új szakasz Csehszlovákiában a hatalmi-politikai elit körében, főleg 1956 első felében, visszafogottságot, sőt averziókat váltott ki. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy épp 1956 tavaszán került sor Nagy Imrének párt- és állami funkciótól való megfosztására és Rákosi pozícióinak újbóli megerősödésére. Csakhogy a magyar írók fellépésével összefüggő ellenzéki tendenciák továbbra is jelen voltak és radikalizálódtak, s a magyarországi fejleményeket rokonszenvvel kísérték a szlovák írók is, akik kritikai álláspontra helyezkedtek a kommunista párt kultúrpolitikájával szemben.³⁶ Ebben a zavaros helyzetben készült el az a névjegyzék, amelyen az Antonín Zápotocký köztársasági elnök amnesztíája értelmében szabadlábra helyezendő személyek között szerepelt Esterházy János is. Az ő nevét viszont az utolsó pillanatban törölték a jegyzékről.³⁷ Kérdéses, honnan jött a kezdeményezés e lépés megakadályozására, Magyarországról, avagy a prágai központi, illetve szlovákiai szervek részéről, netalán a szlovákiai magyar kommunisták soraiból?!

A magyarországi népfelkelés idején a csehszlovák–magyar határvidéken ügyködő aktivistáknak – akik a magyarországi rendszer híveit fegyverküldeményekkel is támogatták –, a CSKP központi titkárának, a szlovák kommunistáknak a „megsegítése” a Prágából Pozsonyba küldött Bruno Köhler irányításával történt.³⁸ Ezekben a napokban Nógrád és Komárom megyébe naponta tízezres példányszámban juttatták át az *Új Szó* különkiadását.³⁹ Mindmáig nincs áttekintés arról, hogy milyen méreteket öltött a magyar rákosista funkcionáriusok Szlovákiába menekülése, s hol, milyen szervek közreműködésével történt befogadásuk.

A felkelés leverése után a szlovákiai járási és kerületi szervek magyar nemzeti-ségű képviselői Győrben a Megyei Tanács ülésén is részt vettek.⁴⁰ A *Népszabadság* főszerkesztője, Nemes Dezső Pozsonyból hazatérve jelentésében közölte, hogy szlovák részről érdeklődés mutatkozik olyan információs anyagok iránt, amelyek cseréje csak a „testvérpártok” központi bizottságainak szintjén történik.

A magyar konzulátus 1957. április 4-i fogadásán Karol Bacílek tájékoztatta a főkonzult, hogy dolgoznak a hivatalos határ menti kapcsolatok fejlesztését célzó javaslaton. Ezek tulajdonképpen magyar–magyar kapcsolatok jellegét öltötték volna. Szlovák részről legmagasabb szintű szlovák–magyar találkozó megtartását szorgalmazták. Később, már a találkozó pontos időpontjának kitűzése után, Bacílek telefonon közölte Budapesttel, hogy a küldöttség tagja lesz a CSKP Központi Bizottsága külügyi osztályának munkatársa, Václav Moravec is. Bacílek a küldöttségben már nem szerepelt. Ezek után a találkozón nem vett részt Kádár János sem. A legfelsőbb szintű szlovák–magyar találkozó nem valósult meg. Magáról a találkozóról készült nyilatkozatban az szerepelt, hogy minden szerv a maga megfelelőjével tart kapcsolatot, vagyis a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának partnere Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága.⁴¹ Később, 1958 januárjában, amikor a cseh és szlovák szervek viszonyának alakítását már egyértelmű-

en uraló novotnista centralizáció megszilárdulásának körülményei között sor került Štefan Šebesta leváltására a Megbízottak Testületének alelnöki tisztségéből, a magyar külügyminisztérium illetékes osztálya megállapította, hogy az SZLKP Központi Bizottságának határozatai „a csehszlovák belpolitika szempontjából olyan horderejű kérdésekre hívják fel a figyelmet, amelyekre nekünk is tekintettel kell lennünk Csehszlovákia felé irányuló külpolitikánk megvalósításakor”.⁴²

A magyarországi vezetés tudomásul vette a Novotný-féle központosított irányításon lazítani akaró szlovákiai kísérletek kudarcát, amelyeket paradox módon a centralista-bürokratikus irányítást Szlovákiában megtestesítő bacileki garnitúra szorgalmazott a szlovákiai írók ellenállásának letörésére a húzd meg, ereszd meg módszert alkalmazva.

A válság leküzdését követő, 1957 utáni éveket Karel Kaplan „látszólag jellegtelen, viszonylag nyugodt, majdhogynem szürke” időszaknak nevezi.⁴³ Igaz, hogy megtorlások és a kommunista pártban tisztogatások kezdődtek a tudományos és műszaki értelmiség körében, az egyetemeken és főiskolákon, de ugyanakkor az enyhülés jelei is mutatkoztak. Az üldöztetés a revizionizmus elleni hadjárat velejárója volt, válaszként a rendszer 1956-ban megindult bomlására. Az ún. burzsoá nacionalizmus ekkor „átvedlett” a revizionizmus megnyilvánulásává, annak „legveszélyesebb fajtájává”, és a hatvanas évekig a magyar kisebbség soraiban is az eszmei-politikai hatásmechanizmus működtetésének permanens eleme lett, miközben a burzsoá nacionalizmus bélyegét rá lehetett sütni az adott állapotokkal való elégedetlenség, a bírálat és a helyzet javítására irányuló bármiféle megnyilvánulásra.

A burzsoá nacionalizmus vádját vonta magával a társadalmi életben, a közgondolkodásban és az emberek magatartásában jelentkező problémák hiperbolikus megítélése is. A kommunista párt deklarálta a szocialista építés betetőzésének téziséét, ami annyit jelentett, hogy a „szocialista rendszer” alapjai megszilárdultak. Ebből adódott a párt arra vonatkozó képességének és elhivatottságának a demonstrálása, hogy a párt nemcsak a problémák megoldására képes, hanem arra is érett, hogy a társadalmat új, a fejlődés magasabb fokára juttassa. A társadalom állapotának a realitásoktól elrugaszkodó szubjektivista megítélése szülte a társadalom erkölcsi-politikai egysége megszilárdításának téziséét, mely a „csehszlovák szocialista hazafiságnak” a cseh–szlovák kölcsönösségre és a „Csehszlovákia nemzetei, valamint a magyar, ukrán és lengyel nemzetiségű polgártársak” együttműködésében és összefogásában is kifejezésre jut. Ennek a sematikus és érzéketlenül alkalmazott tézisének az erőltetése súlyosan érintette a magyar kisebbséget az iskolaügy és a szlovák nyelv elsajátítása terén.

Az ötvenes évek második felében kiépült a magyar tanítási nyelvű alapiskolák hálózata 18 ún. tizenegy éves középiskolával egyetemben.⁴⁴ A magyar iskolaügy megalapozása azokhoz az állapotokhoz képest, amelyben a magyar kisebbség közvetlenül 1948 után leledzett, amikor úgyszólván teljesen értelmiség nélkül maradt, kétségkívül figyelemre méltó eredménynek számít a szlovákiai magyarság ügyének kezelésében megnyilvánuló minden korlátozottság ellenére. Az iskolák gyors ütemű létrehozásának azonban, a kellő képzettséggel nem rendelkező pedagógusok közreműködésével, szükségszerűen meg kellett mutatkoznia az oktatás színvonalában. Ennek ellenére nem tűnik meggyőzőnek az a nézet, mely nagymértékben azonosul

a korabeli érveléssel, hogy az iskolák, főként a középiskolák létrehozása tekintetében lassabban, óvatosabban kellett volna haladni.⁴⁵

A magyar tanítási nyelvű iskolákkal szemben 1955–1956-tól kezdődően egyre gyakrabban és élesebben jelentkezett a kritika a tanulók alacsony szintű szlovák nyelvtudása miatt. Ez az állapot kétségtől összefüggött a pedagógusok képzettségének fogyatékoságával, de ahogy erre Soňa Gabrdilová rámutat, a nem megfelelő oktatási módszerekkel is.⁴⁶ Ehhez hozzá kell tenni, hogy a szlovák nyelv oktatásának módszertani tisztázatlanságát meghatványozza a szlovák nyelv elsajátításának felfogásában, úgymond filozófiájában, a nyelv iskolai oktatás általi elsajátításának milyenségében, fokának megkövetelésében mindmáig meglevő egyoldalúság. A tapasztalatok ugyanis arról tanúskodnak, hogy azok az iskolák, ahol a tanulók szilárd nyelvtani és konverzációs alapokra tesznek szert (ami korántsem jelenti a szlovák nyelv tökéletes elsajátítását), szlovák környezetbe kerülve képesek úgy tökéletesíteni szlovák nyelvtudásukat, hogy az anyanyelven szerzett, jól megalapozott szakmai tudásukat kellőképpen érvényesíteni tudják. A magyar tanítási nyelvű iskoláknak felrótták – egyes konkrét, eseti példák alapján – a csehszlovák szocialista hazafiságra való nevelés fogyatékoságait is. A kritika persze kampányjellegű volt, amely – főként az idősebb korosztályok számára szervezett nyelvtanfolyamoknak a Csemadokon belüli erőltetésével – olykor abszurd méreteket öltött.

A szlovák nyelv elsajátításának szükségessége a „magyar dolgozónak az élet valamennyi szakaszán való érvényesülését lehetővé tevő feltételek kialakításából” indult ki, ami racionális és természetes követelmény volt. Csakhogy az érvelés egészébe már belevetültek a szlovákiai magyar lakosság kisebbségi státusának az el nem ismerésével összefüggő problémák is. A magyar nyelv államigazgatásban való használatának, a kétnyelvűség fontosságának deklaratív hangsúlyozása magán viselte annak az utilitarizmusnak a nyomait, amely már magában az egyenjogúsítás folyamatában is megnyilvánult. Ilyesfajta megközelítésről tanúskodott az SZLKP irodájának 1959. január 19-én elfogadott dokumentuma.⁴⁷ Az anyanyelvhasználat funkciója a hivatali aktusokra, érintkezésre és az agitációs és propagandatevékenységre szűkült le, miközben a magyar lakosság kulturális életének körülhatárolása elszakadt a kisebbségi közösségen belüli teljes értékű önrealizálás intézményes és egyéb feltételeitől.

Szüntelen problémát jelentett a magyarlakta helységek történelmi eredetű anyanyelvi használatának kérdése a sajtóban. Az ilyen jellegű mégoly felemás batoratlan kísérletek is azonnal a csehszlovák hazafiság hiányának, sőt burzsoá nacionalizmusnak minősültek. Ezek a kérdések azonban már kikerültek az országos politika látószögéből, és a társadalom erkölcsi-politikai egységének művi, kreált tézisével Szlovákiában találták magukat szemben.

A kulturális kölcsönösség mereven leegyszerűsítő értelmezésének paradox vonatkozásához tartozik a hiányzó irodalmi folyóiratnak, az *Irodalmi Szemle* megalapításának az engedélyezése 1958-tól, ami korábban a felsőbb szervek elutasításába ütközött. A magyar lakosság 1956-os úgymond „helyállásának” egyfajta „méltánylásán” túl minden bizonnyal meghatározóan belejátszott ebbe az az érvelés is, hogy a folyóiraatra nemcsak a kisebbségi irodalom fejlődése, hanem a cseh és szlovák kultúrával való eleven kapcsolat szempontjából is nagy szükség van.⁴⁸ Ráadásul ez az érv valós helyzetet tükrözött, de súlyt igazából az „ország nemzetei és a magyar,

ukrán és lengyel nemzetiségű polgárai közötti” közeledésnek erkölcsi-politikai egységben testet öltő, sokszor nevetségesen leegyszerűsítő követelményeket szülő politikai funkcionáriusi gyakorlat adott neki. Az *Irodalmi Szemle* egyébként fokozatosan, a hatvanas években meginduló liberalizálódás és reformfolyamat kibontakozása során valóban pótolhatatlan szerepet játszott a provincializmus leküzdésében és a cseh irodalmi avantgárd értékeinek közelhozásában.

Az ötvenes évek vége felé a szlovákiai magyar lakosság egyre erőteljesebben, bár még mindig ösztönösen, áttételesen kezdett ráébredni létének közösségi mivoltára. Jelentkezni kezdett a nemzetiség egészének érdekeit és szükségleteit kifejező intézmények hiányának érzékelése. Érződni kezdett a magyarlakta közigazgatási szervek kereteit meghaladó magyar közösségi képviselőlet elégtelensége. Az egyetemi és főiskolai tanulmányok iránti érdeklődés, amely éveken át a magyar nyelvű pedagógusképzésre összpontosult, kezdett kiterjedni egyéb területekre is. Közvetlenebbé vált a magyar kisebbség soraiból jövő, a kisebbségi értelmiségi önreprodukálást biztosító, Dél-Szlovákiában érvényesülést találó szakemberek jelenlétének a fontossága. A teljes egyenjogúság deklarálása a sajátos kisebbségi jogok körülhatárolása nélkül mind gyakrabban ellentétbe került a teljesebb társadalmi érvényesülés igényének a kisebbségi közegen keresztül történő jelentkezésével. Az említett társadalmi-lélektani jelenségek egy belsőleg szervezettebbé válni akaró közösség formálódását jelezte. Nem volt véletlen hogy az *Új Szó* hasábjain egyre élesebben jelent meg a „magyar közösségnek” mint a magyar burzsoá nacionalizmus megnyilvánulásának az elítélése.⁴⁹ Ebből a szempontból tarthat érdeklődésre számot Karel Kaplan közlése, hogy az új szocialista alkotmány előkészületei során felvetődött a „magyar kisebbség” kifejezés beiktatása, de a kommunista vezetés erről még csak tárgyalni sem volt hajlandó.⁵⁰ A 100. számú alkotmánytörvényben „a valamennyi állampolgár nemzetiségi és faji különbségre való tekintet nélküli egyenjogúsága” kitétel szerepelt, és úgyszintén belekerült, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács feladata a „magyar és ukrán nemzetiségű polgártársak sokoldalú fejlődése feltételeinek biztosítása”. Eközben pedig az alkotmány a centralizálás jegyében szűkítette a szlovák szervek jogkörét, eleve korlátozva azt, hogy az említett, egyébként is nehezen teljesíthető feladat kellő súlyt kaphasson.

A szlovákiai magyar lakosság közösségi jellegével összefüggő problémák a parlament által 1960. április 9-én jóváhagyott közigazgatási átszervezés után kezdtek igazából elmélyülni. A korábbi, többségében magyarlakta, úgyszólván homogén kis járások betagozása nagyobb területi egységekbe konfliktusokat szült a funkciók betöltése körül, ugyanakkor kezdett elmélyülni az új járások magyarlakta részei közötti együvé tartozás tudata. Végül is innen eredt a külön nemzeti szervek létrehozására irányuló törekvés a hatvanas években.

A magyar kisebbség helyzetének a cseh–szlovák viszony kontextusában való ötvenes évekbeli alakulásából nyilvánvaló, hogy az országos (cseh hegemoniájú) szervek meghatározó szerepet játszottak a nemzetközi kapcsolatok vonatkozásában. Úgyszintén ismeretes, hogy a központi szervek szabták meg a magyar kisebbség helyzetének kezelésére vonatkozó fő vonalat. De már csak a magyar kisebbség helyzetének alakulásában megragadható csomópontok figyelemmel kísérése is arról tanúskodik, hogy az országos és a szlovákiai szervek között e kérdésben kölcsönha-

tás, de diszkrépancia is érvényesült. A magyar kisebbség helyzetének alakításában a centralizált viszonyok közötti, a döntéshozatalban a helyszíntől mind messzebbre távolító mechanizmust kialakítva is olykor épp a prágai felülemelkedettség játszott kedvező szerepet. Más helyzetekben viszont a közvetlen szlovák–magyar együttélésből fakadó szlovák empátia segítette elő a toleránsabb döntéshozatalt, ami együtt járt a magyar kisebbség ügyének a Pozsony és Prága, a cseh és szlovák hatalmi elit közötti ellentétekben való felhasználásával is. Az ötvenes évekre viszont az volt a jellemző, hogy a magyar kisebbség problémái a központi szervek szintjén Viliam Širokýhoz jutottak. Ez a helyzet egyes esetekben bizonyos előnyt jelenthetett a magyar kisebbség funkcionáriusai, főként Lőrincz Gyula számára abban, hogy a magyar kisebbség problémái tágabb dimenziót nyerjenek, amiből bizonyos lehetőségek adódtak a döntési folyamat befolyásolására. Az a manőverezési tér azonban, ami a központi és a szlovákiai szervek közötti ellentétekből adódott, minimális volt. Ilyen lehetőségek, de nehézségek is inkább csak később, a hatvanas években adódtak, amikor Antonín Novotný éles összetűzésekre került a szlovákiai pártvezetéssel.

Összességében elmondható, hogy a prágai hatalmi központban hozott döntések végrehajtása a szlovákiai szervekre várt, amelyek azonban ehhez korlátozott hatásköri lehetőségekkel rendelkeztek.

Jegyzetek

1. Karel Kaplan: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, Kalligram, 1993, 143–159. p. (A könyv Karel Kaplan: *Pravda o Československu 1945–1948*. Praha, Panorama, 1990 című művének magyar nyelvű kiadása, melyet a szerző a magyar kisebbség 1948 utáni helyzetével foglalkozó fejezettel egészített ki. Fordította Fazekas József.)
2. Státní ústřední archiv Praha (Állami Központi Levéltár Prága), Archiv Ústředního výboru KSČ (Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának archívuma), fond 01, 1948. június 9-i ülés.
3. „Hívebb emlékezésül...” *Csehszlovákiai magyar emlékiratok és dokumentumok a jogfosztottság éveiből 1945–1948*. Pozsony, Kalligram, 1995, 241–247. p.
4. SÚA - ÚV KSČ. Fond 02/1, 3. köt. Az Elnökség szűk körű ülése, 129. sz. i. A pártközi tanácskozáson Pozsonyban a csehszlovák delegációt Viliam Široký miniszterelnök-helyettes vezette, tagja volt még Vladimír Clementis a külügyminisztérium képviselőjében és Rudolf Slánský főtítkárr. A szlovák funkcionáriusok a központ képviselőjeként kaptak megbízást, ami abban is kifejezésre jutott, hogy amikor a magyar küldöttség Révai József vezetésével (tagja volt még Farkas Mihály és Kádár János) azt indítványozta, hogy legalább a kisembereket kártalanítsák, a csehszlovák delegáció ennek a kérdésnek a megfontolására csak a CSKP Központi Bizottságát tartotta illetékesnek.
5. *Új Szó*, 1949. március 17.
6. Hetyei B. József: A magyar–csehszlovák kapcsolatok a reformok tükrében. *Külpolitika*, 1989. 4. sz. 23–24. p.
7. Uo.
8. Dagmar Čierna-Lantayová: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938–1949*. Bratislava, Veda, 1992, 177. p.
9. Soňa Gabrzdílová: *Maďarské školstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia*. Dunajská Streda, Liliium Aurum, 1999, 26. p.
10. *Új Szó*, 1951. november 15.
11. *Új Szó*, 1950. február 17.

12. Megjegyzést érdemel, hogy a pozsonyi magyar kulturális intézet létrehozására csak a kilencvenes években, a rendszerváltást követően került sor, akkor is csak huzavonák után.
13. *Új Szó*, 1951. február 17.
14. *Új Szó*, 1951. március 9.
15. *Új Szó*, 1950. május 14.
16. Juraj Zvara: *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1945*. Bratislava, Nakladateľstvo Epoque, 1969, 144. p.; Gyönyör József: *Terhes örökség*. Pozsony, Madách-Posonium, 1994, 266–268. p.
17. Michal Štefanský: *Viharos évek*. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda, 1989, 94–95. p.
18. Karel Kaplan: *Československo v letech 1948–1953*. Praha, 1991, 121. p.
19. Michal Štefanský: i. m. 80. p.
20. Uo. 68–69. p.
21. Gyönyör József: i. m. 267. p.
22. Soňa Gabrzdílová: i. m. 26. p.
23. Štefan Štaj: „*Akcia Juh*”. *Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949*. Praha, 1993, 54–55. p.
24. *Új Szó*, 1953. október 10.
25. *Rudé právo*, 1953. október 21.
26. *Pravda*, 1953. december 5.
27. A szociáldemokratizmusnak mint elhajlásnak a meglehetősen zavaros meghatározásába belefért a munkásosztályt saját érdekeivel szembefordító ingadozástól az egyenlősdiig, a parasztsággal és az értelmiséggel való szövetség megbontásán, a bezárkózáson át a megalkuvásig konstruált vádak tetszés szerinti sorakoztatása.
28. *Új Szó*, 1954. január 1.
29. *Új Szó*, 1954. május 10.
30. *Új Szó*, 1954. június 2.
31. A felnövekvő szlovákiai magyar írónemzedék a Szlovák Írószövetség keretében létrehozott munkaközösségen belül küszködött a szlovákiai magyar irodalom sajátos szerepének és küldetésének tisztázásával, melyet a hivatalos irodalompolitika a közös együttélés ábrázolására szűkített le. Lásd A csehszlovákiai magyar irodalom küldetése. *Új Szó*, 1954. augusztus 19.
32. Karel Kaplan: *Csehszlovákia igazi arca...* 170. p.
33. Szesztay Ádám: A hivatalos szlovák–magyar kapcsolatok kiépülése 1956–57-ben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999. 2. sz. 42. p.
34. Uo. 43. p.
35. Uo. 43–44. p.
36. Juraj Marušiak: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno, Nakladateľství Prios, 2001, 22–30. p. A szlovákiai magyar irodalom vezetői igyekeztek távol tartani magukat a szlovák és cseh írók ellenzéki fellépéseitől, amelyekről a szlovákiai magyar olvasó szinte semmit sem tudott meg. Egri Viktor a csehszlovákiai írók II. kongresszusán már vett annyi bátorságot, hogy bírálni merészelt a szlovákiai magyar alkotók munkája iránti országos figyelem hiányát. Lásd *Új Szó*, 1956. április 27.
37. Molnár Imre: *Esterházy János*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1997, 240. p.
38. Karel Kaplan: *Csehszlovákia igazi arca...* 173. p.
39. Szesztay Ádám: i. m. 45. p.
40. Uo.
41. Uo. 49–50. p.
42. Uo. 49–50. p.
43. Karel Kaplan: *Československo v letech...* 83. p.
44. Soňa Gabrzdílová: i. m. 59–62. p.

45. Kérdés azonban, hogy miként befolyásolta volna ez a magyar fiatalok egyetemre, főiskolára való felkészítéséhez szükséges mennyiségi feltöltődést, minthogy sokrétű okoknál fogva a felsőfokú végzettséggel rendelkező magyarok aránya ma is elmarad az országos átlagtól.
46. Soňa Gabzdilová: i. m. uo.
47. *O niektorých otázkach života občanov maďarskej národnosti na Slovensku*. Bratislava, 1959. Len pre stranícky aktív.
48. Juraj Marušiak: i. m. 60. p.
49. *Új Szó*, 1959. január 20.
50. Karel Kaplan: *Csehszlovákia igazi arca...* 175–176. p.

(A brünni Masaryk Egyetem Československá historická ročenka 2002 című kiadványban megjelent tanulmány szerkesztett szövege.)

JÓZSEF KISS

THE SITUATION OF THE HUNGARIAN NATIONAL MINORITY IN CZECHOSLOVAKIA WITHIN THE FRAMEWORK OF CZECHOSLOVAKIAN RELATIONS (1948–1960)

In the 50s the policy toward the Hungarian national minority in Czechoslovakia was predominantly influenced by Prague centralism that was even multiplied by the asymmetrically arranged state power. The Slovak authorities became subordinate to Czech authorities in Prague and to the state authorities in such a way that it practically meant only little autonomy. The principles of the national minority policy, but often the enforcement orders were formulated in the power centres of Prague.

Consequently, towards the Hungarian nationality communities a certain interrelation, but a different approach was present. Therefore, from the side of Prague – also from international point of view – sometimes rigorous and sometimes gallant behaviour was shown. Although, there were situations when willingness and tolerance was shown that can be explained with the empathy formed in the conditions of Slovak-Hungarian co-existence.

Concluding the agreement on cultural co-operation after the signing of the Czechoslovak-Hungarian (amicable) agreement in April 1949 was postponed to November 1951, because the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs did not want to involve the principle on joint support of national minorities. At the same time in the summer of 1952 the governmental resolution that set the limits of using mother language in official communication originated from central authorities. Although, it was not followed in Slovakia. Although before the beginning of the Hungarian revolution and after its defeat the Slovak party urged the direct co-operation with the Hungarian central communistic party authorities. Developing cross-border relations was to be also part of it. This intention should have meant a convenient development for the Hungarian communities in Slovakia. The initiation failed because of Prague's intervention.

For politics of Hungarian national minority those manoeuvre opportunities that arose from the disagreement between the central Czechoslovak and Slovak authorities, and/or office-holders were limited to a minimum. These opportunities were broadened only in the sixties, when Antonín Novotný, chairman of the Czechoslovak Communist Party got into a very sharp contradiction with the Slovak leaders.